

ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ СОЦРЕАЛІЗМУ В СТАРШИХ КЛАСАХ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Довіна М. С.

У статті проаналізовано рівень вивчення літератури соцреалізму в старших класах профільної школи, визначено ряд компетентностей, якими мають оволодіти учні на уроках, присвячених вивченню соцреалізму, запропоновано текстуальну базу для структурно-стильового аналізу творів.

Ключові слова: література соцреалізму, текстуальна база, система компетентностей, структурно-стильовий аналіз, стильові константи, стильова домінанта.

В статье проанализирован уровень изучения литературы соцреализма в старших классах профильной школы, определен ряд компетентностей, которыми должны овладеть ученики на уроках, посвященных изучению соцреализма, предложена текстуальная база для структурно-стилевого анализа произведений.

Ключевые слова: литература соцреализма, текстуальная база, система компетентностей, структурно-стилевой анализ, стилиевые константы, стилиевая доминанта.

The author of the article analyzes the level of studying social realism literature in specialized high school, determines a range of competencies that students must acquire during lessons devoted to studying social realism and proposes textual resources for structural-stylistic analysis of literary works.

Key words: social realism literature, textual resources, system of competencies, structural-stylistic analysis, stylistic constants, stylistic dominant.

XI ст. ознаменувалося реактуалізацією уваги до періоду соціалістичного реалізму, що виявляється в нових наукових розвідках, присвячених феномену радянського, а також ревізії раніше отриманих результатів. Особливу увагу привертає соцреалістична література як засіб впливу влади на масового споживача культури. Можливість долучення літературознавчих досліджень до західноєвропейського (нерадянського) досвіду дає змогу по-новому оцінити період соцреалізму.

Усе це призвело до повернення теми "Література доби соцреалізму" до навчального плану старшої школи (лише в класах з філологічним профілем навчання), однак об'єктивний аналіз творів цієї доби в шкільній практиці відсутній. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробити систему дієвих форм роботи з вивчення теми "Література доби соціалістичного реалізму", оскільки раніше виклад цього матеріалу був або відсутній, або ідеологічно заангажований.

Основні теоретичні засади генези, розвитку та функціонування соцреалізму викладені в працях Т. Гундорової, Г. Гюнтера, Є. Добренка, Е. Кассієра, Ж. Коновалової, Ф. Корні, Н. Купіної, Д. Наливайка, О. Некрасової, В. Новікова, В. Римського, Абрама Терца (А. Синявського), В. Хархун, Н. Фоміної, В. Фортунатової та інших літературознавців.

Метою пропонованої статті є дослідження стану вивчення соцреалістичної літератури в школі та розробка рекомендацій щодо успішного засвоєння учнями старших класів профільної школи теми "Українська література соцреалізму".

Детальний аналіз змісту навчального матеріалу виявив обмеженість чинної програми для старших класів профільної школи [11], що виявляється в поданні коротких відомостей про письменників без урахування впливу радянської системи, а також аналізі лише вибраних їхніх поезій. Недолік полягає у відсутності логічного зв'язку із попереднім оглядовим уроком, що мав на меті ознайомити учнів зі специфічними умовами творчості в контексті суспільно-політичного стану країни. У змісті навчального матеріалу відсутня будь-яка вказівка на потребу наголосити на співпраці деяких авторів з радянською владою, виконання ними соціальних замовлень. Окрім цього, запропонований зміст навчального матеріалу не співвідносний із кількістю годин, виділених на опрацювання теми, що найчастіше змушує вчителів відмовлятися від детального аналізу теми на уроці та залишати її на самостійне опрацювання.

У програмі з-поміж запропонованих для аналізу творів немає жодного, який ілюстрував би період творчості митців, коли вони співпрацювали з радянською владою, виконуючи соціальні замовлення (наприклад, П. Тичина "І од царів, і од вельмож", "Мудрість, огонь", "Високо знялись ми ввись", В. Сосюра "Смерті нема для творців").

Аналіз підручників та хрестоматій, які безпосередньо відображають вимоги навчальної програми до змісту освіти, виявив, що на сьогодні не всі видання забезпечують формування в учнів об'єктивних знань про літературний процес ХХ століття. Більшість авторів [5; 8; 13; 14; 15] уникають критичної оцінки періоду соцреалізму шляхом замовчування фактів, лише одне з сучасних видань (Мовчан Р. В., Ковалів Ю. І., Погребенник В. Ф., Панченко В. Є. Українська література. 11 клас: підручник для середньої загальноосвітньої школи [12]) пропонує науково обґрунтований, неупереджений аналіз літератури радянського періоду, що виявляється в поданні історичного коментаря до теми та повних біографій письменників-соцреалістів.

Недостатнє висвітлення теми українського соцреалізму спричинило необхідність вироблення нових підходів до її вивчення. Перш за все, потрібно чітко окреслити *систему компетентностей*, якими мають оволодіти учні на уроках української літератури. Так, школярі повинні *знати*: а) соціально-політичні передумови виникнення та проголошення в 1934 році курсу на соціалістичний реалізм (прихід до влади більшовиків, I Всесоюзний з'їзд радянських письменників) та його хронологічні межі; б) зв'язок соцреалізму з художніми напрямками та течіями попереднього періоду; в) офіційно проголошені концептуальні засади соцреалізму; г) провідні жанри соцреалістичної літератури (у межах лірики, епосу, драми); ґ) імена письменників-соцреалістів, основні події їхнього життя, що вплинули на формування світогляду, ключові твори даного періоду; д) способи боротьби з "інакомислячими" письменниками, що відмовлялися діяти в межах соцреалізму (про політичні репресії).

Щодо практичних навичок роботи з художнім текстом, то учні повинні *вміти*: а) об'єктивно аналізувати твори періоду соцреалізму (не копіювати традиційні різко негативні точки зору); б) "бачити" в тексті риси соціалістичного реалізму, його концептуальні засади; в) виділяти в творах ідеологічний підтекст, уміти абстрагуватися від нього під час аналізу тексту; г) формулювати провідну ідею творів періоду соцреалізму (ураховуючи специфіку умов їх написання); ґ) проводити відбір та здійснювати аналіз тих образів, що виконують міфотворчу функцію.

Вивчення специфіки літератури конкретного періоду може відбуватися лише на основі текстів, що є яскравими зразками доби. Як *текстуальну базу* для дослідження соцреалістичної літератури пропонуємо такі твори українських авторів: А. Головка "Бур'ян", О. Гончар "Прапорonoсці", "Тронка", О. Довженко "Аероград", "Україна в огні", І. Кочерга "Свіччине весілля", М. Рильський "Декларація обов'язків поета й громадянина", "Серпнева синя ніч", "Володя Ульянов", В. Сосюра "Смерті нема для творців", "Сталін", "Ленін", "Євген", П. Тичина "Партія веде", "Сталін", "Високо знялись ми ввись", "І сказав Богдан", "О Космосе великий наш!", Ю. Яновський "Вершники", "Дума про Британку", "Завойовники".

Для ефективного формування системи компетентностей під час вивчення літератури соцреалізму найдоцільнішим вважаємо *структурно-стильовий аналіз* – поетапний, чітко скерований і продуманий процес тлумачення головної думки чи спектру проблем твору з урахуванням стилю. Саме він дає змогу акцентувати увагу на конкретному літературному стилі як художній закономірності, розглядає його взаємозв'язки з попередніми культурними явищами. Ключовими поняттями при цьому виступають *стильові константи* (типологічні художньо-естетичні полюси стилю, єдність світоглядних, естетичних, змістових, жанрових, формальних його ознак) та *домінанта* (переважаюча ознака художнього стилю, провідний структуротворчий принцип творчості митця, окремого твору, течії, напрямку, епохи).

Урахування стильової закономірності твору, яка реалізується на всіх рівнях художньої форми, поглиблює сприймання й розуміння учнями концептуальних смислів тексту. Саме в такий спосіб досягається головна мета літературної освіти – формування повноцінного читача, який аналітично підходить до вибору книги та її розуміння, читача, для якого процес читання є актом власної творчості і власного духовного розвитку" [1].

Стосовно доцільності застосування структурно-стильового методу на уроках літератури в старших класах ми приймаємо точку зору Н. Головаченко, яка уперше науково обґрунтувала, визначила теоретичні засади, розробила й експериментально перевірила методичну систему структурно-стильового аналізу творів (на прикладі письменників-модерністів).

Структурно-стильовий метод аналізу передбачає наявність вступних оглядових уроків, спрямованих на первинне ознайомлення учнів із основними концептуальними засадами конкретного художнього напрямку, з'ясування його стильових констант та домінант, і лише згодом – аналіз біографій та творів письменників даного періоду. Завдання вчителя – допомогти школярам зрозуміти ідею, авторську концепцію творів, виходячи з особливостей літературного стилю, у межах якого працював автор.

Першим етапом структурно-стильового вивчення твору є визначення стильових констант і стильової домінант та подальший аналіз їх текстуальної репрезентації [1]. Так, учитель на оглядовому уроці може систематизувати знання учнів про соцреалізм у вигляді таблиці:

Таблиця 1

Стильові константи та стильова домінанта літератури соцреалізму

Стильові константи		Стильова домінанта
1. Концептуальні засади	Ідеологізм; народність; партійність	Творення ідеологізованих міфологічних образів
Світ	Поділений на радянський та "буржуазний" у часі та просторі; полюси наділені відповідно ідеалізованими та гіперболізованими рисами	
Людина	Частина механізму "великої держави", гвинтик, коліщатко	
Краса	Ідеологізоване поняття; виявляється у праці	
2. Переважаючий настрій	Комуністичний оптимізм	
3. Спосіб зображення	Нав'язаний ідеологією; творення універсальних міфологічних образів-схем	

4. Автор	Виконавець волі партверхівки; співець соціалізму або ворог держави	
5. Рід, жанр	Так звані "псевдо-" лірика, епос, драма; у ліриці: гімн, пісня, ода; у епосі: виробничий роман; у драмі: агітка	
6. Поетика	Занепад індивідуальних стилів; однонамітність тем, сюжетів, образів, художніх засобів; міфологізм; монументальність	

Важливим етапом вивчення літератури певного періоду є ознайомлення з біографією письменника. У сучасних школах домінує хронологічний шлях вивчення біографій, що дає змогу формувати цілісне уявлення про життя і творчість митця в їх розвитку. Розглядаючи біографії письменників-соцреалістів, учителі часто замовчують деякі факти з їхнього життя, наприклад, так звану "ганебну" співпрацю з радянською владою, написання творів "на замовлення", але це створює викривлене уявлення про особистість автора, не розкриває його зв'язок із літературним процесом, тобто порушується принцип історизму.

Під час вивчення в школі біографій таких письменників, як П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Ю. Яновський, О. Довженко, необхідно звертати увагу на той період життя, який раніше не висвітлювався: співпрацю з політичною партією, що виявлялася в написанні творів, які б не суперечили офіційній ідеології. Актуалізація цього питання забезпечить формування в учнів об'єктивних знань про письменників-соцреалістів.

На жаль, навчальні плани не передбачають достатньої кількості годин для вивчення таких об'ємних тем. Саме тому надзвичайно важливу роль відіграють уроки позакласного читання та спеціально організовані факультативи чи гуртки. Такі форми роботи дозволяють подати учням для аналізу більше художнього матеріалу, глибше викласти теорію, приділити увагу складним для розуміння питанням та опрацювати літературно-критичні статті.

Отже, для успішного засвоєння учнями старших класів профільної школи теми "Українська література соцреалізму" необхідно:

- урахувати в процесі шкільного викладання результати сучасних наукових досліджень з теми;
- виділити на опрацювання матеріалу більшу кількість годин та включити до шкільної програми тексти, що є яскравими зразками періоду соцреалізму;
- на різних етапах вивчення теми звертати увагу учнів на специфіку доби, стильові особливості літератури, їхню зумовленість політичною ідеологією.

Процес викладання в школі літератури соцреалізму вимагає реформування та значних нововведень, які забезпечать формування в учнів глибоких знань про літературний процес ХХ століття.

Література

1. Головченко Н. І. Стильові константи і стильова домінанта як одиниці структурно-стильового аналізу художнього тексту / Н. І. Головченко // Мова і культура. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 10. – Т. X (110). – С. 188–195.
2. Гундорова Т. Соцреалізм як масова культура / Т. Гундорова // Сучасність. – 2004. – № 6. – С. 52–66.
3. Добренко Е. Сталинская культура: двадцать лет спустя / Е. Добренко // Новое литературное обозрение. – М. : НЛО. – 2009. – № 1. – С. 300–327.
4. Ксьондзик Н. Феномен соціалістичного реалізму: що? як? коли? / Н. Ксьондзик // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – К. : Редакція журналу "Дивослово", 2011. – № 5. – С. 50–54.
5. Мовчан Р. Українська література: хрестоматія нововведених творів за програмою 2002 року : у трьох частинах / Р. Мовчан. – Ч. 3. (9–11 класи). – К. : Генеза, 2003. – 576 с.
6. Наливайко Д. Замітки щодо ґенези й типології соціалістичного реалізму / Д. Наливайко // Слово і Час. – 2008. – № 9. – С. 46–51.
7. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
8. Семенюк Г. Українська література : підруч. для 11 кл. середніх загальноосв. навч. закладів / Г. Семенюк, М. Ткачук, О. Ковальчук; за заг. ред. Г. Семенюка. – К. : Освіта, 2002. – 512 с.
9. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя / Б. Степанишин. – К. : РВЦ "Проза", 1995. – 254 с.
10. Терц А. Что такое социалистический реализм [Електронний ресурс] / Антологія самиздата. – Режим доступу: <http://antology.igrunov.ru/authors/synyavsky/1059651903.html>. – Назва з екрана.
11. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Профільний рівень [Електронний ресурс] / М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк, Р. В. Мовчан, М. М. Сулима та ін. / за заг. ред. Р. В. Мовчан. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita>. – Назва з екрана.

12. Українська література. 11 клас : підручник для середньої загальноосвітньої школи / Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів, В. Ф. Погребенник, В. Є. Панченко. – Київ ; Ірпінь, 2001. – 492 с.

13. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Г. Семенюк, М. Ткачук, О. Слоньовська та ін. ; за ред. Г. Семенюка. – К. : Освіта, 2010. – 415 с.

14. Українська література : хрестоматія для 11 кл. / упоряд. : Т. О. Харахорія, Т. В. Ткачук, В. С. Адаменко. – Донецьк : ВКФ "БАО", 1999. – 944 с.

Українська література : хрестоматія для 11 кл. серед. навч. закладів / упоряд. Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 576 с.